

TARİHÇİNİN EDEBİYAT DÜNYASINDAN ALMASI GEREKENLER*

□ Doç. Dr.
Sadık K. TURAL

Saygıdeğer dâvetliler,

Benim arzedeceğim hususlar, metodoloji ve târihin diğer ilimlerle münâsebetleri kısmında ele alınacak cinstendir.

Hemen belirteyim ki, huzurunuzda bir takım meseleler halleden bir tebliğ getirmedim; daha çok şikâyetlerimi ve dileklerimi ifade edeceğim.

İnsanoğlunun geçmişte ve bugün yaşadığı hayat, altındaki hakikatin tamamen çözülemeyeceğine inandığımız, karmakarışık bir süreçtir. Bu süreç, bir takım gerçeklerden oluşur; gerçek kelimesini, "durum" yerinde kullandığımızı bilhassa belirtelim. Belirli bir başlangıcı ve sonu olmayan, kısaca vak'a hâline gelmemiş bulunan bir hayat üzerinde konuşmak, dâima yanlıcıdır. İşte insanı hem fert, hem de cemiyet plânında, vak'a hâlinde ele almaya çalışan bilgi sahalarından ikisi, târih ve edebiyattır.

İnsanoğlunun bilgi ve tecrübelerinden oluşan birikimlerini süzgeçten geçirmesi hâlinde, daha huzurlu ve müreffeh bir hayatı yaşayacağı açıktır; ancak, ister ferdi, ister mahalli, ister milli veya beşeri planda ele alalım, insan hayatı bir vak'a değildir, devam etmekte olan bir hâdiseler zinciridir. Bu hâdiseler yığınının "birikim"e yol açması için geçmiş zamanın iyi bilinmesine ve değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Bu noktada târih kelimesinin iki mânâsı ortaya çıkıyor: 1. Yaşanan zamandan geriye doğru uzanan,

OLUŞ, KILIŞ, BULUŞ ve YARATILIŞLAR; 2. Hayatîyetleri bakımından geçmişte kalan vak'aların öğrenilmesi ve değerlendirilmesi... Târih, birinci mânâsı ile çok değişik unsurların üzerine yüklenmiş malzeme yığını; ikinci mânâsı ile de bu malzeme yığınının kavrayıcı ve tenkidî bir bakışla değerlendirilmesidir.

Memleketimizde târih değerlendirmeleri yapılıyor. İşte bu konuşmanın zeminini teşkil eden sorular bu noktadan ortaya çıkıyor: Tarihçinin "târîhi vâkıa", "kıymetli belge", "muteber târihi bilgi" saydığı unsurlara eklenecek bir şeyler yok mu? Bildiğimiz kadarı ile "arşiv belgeleri, şer'îye sicilleri, tahrir defterleri, vakfiyeler ve ekayinâmeler" tarihçi için "muteber belge ve bilgi"lerdir. Ancak bu belge ve bilgiler, geçmişte yeterince kavramamıza ve değerlendirmemize kâfi gelecek midir? "Meskukât, hâtîrât, seyahatnâme ve kitâbelerden de, yabancı kaynaklardan da faydalanıyoruz, yetmez mi?" denilecektir.

Bu bakış açısının zenginleştirilmesiyle ilgili olarak huzurunuzda getirdiğimiz problematik şöyle takdim edilebilir: Târihçi ile edebiyat dünyası arasındaki yarımlaşmanın olan ve olması gereken boyutları nelerdir?

Bu problematik üç ana problemi ihtivâ ediyor:

1— Edebi eserlerdeki târihi gerçeklik nedir? Bilhassa konusunu yazarının şahit olmadığı zamandan alan edebi eserler, târihe karşı ne ölçüde sorumludur? Bu problemi — zamanın sınırlı olmasından dolayı—tebliğimizin dışına çıkarmaya mecburuz.

2— Meselemiz, târihçi edebiyat eserinden istifâde etmeli midir? Etmekte midir?

Edebi eserlerden sâdece tahkiyeli olanları ele alalım: M.Ö. 5. ve 6. yüzyıllarda Lyon şehirlerinde kullanılan istoria kelimesi "bilinmesi gereken şeylere karşı ilgi" mânâsına gelirken; daha sonraları, "geçmiş ve içinde yaşanılan zamana âit olaylar, fert ve cemiyet plânındaki davranış normları ve bu normların yol açtığı vak'alar" mânâsına gelmeye başlamış. Bu mânâyâ yakın bir kullanım hâlinde Batı dillerinde story, historie ve Geschte söylenişleriyle yaşayıp gidiyor. Ancak, aynı kelimeler, aynı dillerde "tahkiyeli eser" mânâlarını da ihtiva ediyor. En azından XIX. yüzyıl sonlarına kadar, tahkiyeli ifade, hem edebî eser, edebî tür mânâsına, hem de târih mânâsına gelmektedir.

Târih kelimesi, Sami dillerindeki v-r-h köküne dayanmaktadır; kelimenin sözlük mânâsı ay(kamer) demektir. Bu kelime, bir kavramı karşılar hâle gelince, bir taraftan "bir hâdisenin, târihi vak'anın vâdesinin tâyin ve tesbiti"; diğer taraftan da, "bu hâdisenin mey-

dana geliş ânını, devamına ve bitişine âit kronoloji" yi ifade edecek bir muhtevâ kazanmıştır. Ayrıca Arapçada "lakeytu anhu'l-hâdis" (hâdiseyi onun ağzından naklettim) ibâresinde de hâdis e yâni vuku bulmuş olanın, târihleşenin nakledilmesi mânâsına geliyor. Burada ipotezimi kurabiliriz: Arapçada da, Batı dillerinde de hikâye edilen vak'a, şahıs ve mekânca târihi bir gerçeğin ifadesi, kısaca târih olan ile TAHKİYELİ EDEBİ ESER aynı mânâdadır. Öyleyse bu eserler vazgeçilmez târihi kaynaklardır, demiyorum. Gerçek kelimesi, yukarıda belirttiğim gibi, tanınabilen, adlandırılabilen, durum mânâsına geliyor. Dünyanın gerçeği, zamanımızın gerçeği, bu toplantının gerçeği, ilim adamlarının gerçeği ifadelerinde olduğu gibi. Hakikat ise varoluş ve insan oluş ile yaratan kavramlarını içine alan daha karmaşık sır ve hikmetleri karşılayan bir kelime... Gerçekler, hakikate her zaman uymayabilir.

Târihçi ne vak'aya saplanıp kalmak ne de vak'alar tesbit etme düşüncesiyle felsefe yapmak hakkına sâhiptir. O, târihi süreci meydana getiren vak'aların, en vazgeçilmezlerinin kronolojisini yapmak; bunlar arasındaki sebep-netice bağlarını görmek ve göstermek; oluş, kılış ve buluşların o cemiyetin ve insanlığın hayatındaki yerini hükme bağlamak işlerini üzerine almıştır. Asli gerçeklerin altındaki hakikatlere ve oradan en büyük hakikate ulaşmak...

İnsanla ilgili gerçekler hem târihi belge ve bilgilerin içinde var, hem de edebi eserde... Târihçi insana ve cemiyete âit gerçeklerin arasında önemli ile önemsiz seçmek hürriyetine, ilgisini daha çok çeken kullanmak hakkına sâhip; kısaca, az çok itibârilikten ve subjektiflikten bahsetmek mümkün... Hattâ bu itibârilik ve subjektiflik, târihçinin kelime ve kavram dünyasına da, yorum dünyasına da tesir ediyor.

Edebi eser de, vuku bulmuşlardan ayıklamalar yaparak meydana getiriliyor. Ancak, edebi eser, gerçekten olmuş vak'aların, yeniden tertib ve tanzimidir. Bu tertib ve tanzim sırasında edib, târihçi'ye nazaran fazlaca hürdür. Başka bir söyleyişle, yazar, zemininde târih bakımından gerçek bulunan olayları, yeni bir fiction (kurgu) hâline getiriyor. Târihçi ilgisini çeken belge ve bilgilere yönelirken, edebi eser yazarı başkalarının ilgisini çekecek unsurları buluyor. Pek tabii gerçekten olmuş olayları değiştirebiliyor, olmamış unsurlar da ilâve edebiliyor. Edebi eser yazarı, itibâri bir âlem kuruyor, itibâri bir târih yazıyor. Bu itibârilik doğuran ve yoğuran husus, edebi eser verenin yarım ve tâlih kavramlarını kullanma ve olay örgüsünü tertipteki

hürlüğünden ileri geliyor. Edebi eser yazarının subjektifliği ve hürlüğü kabul edilince, edebiyat eserinin bir vesika gibi kullanılmayacağı noktasına gelinir ve dâvâ düşer; ancak, burada önce şu mühim iki noktayı târihçilerin dikkatine sunuyorum. Bu noktaların ilki şudur: Edebi eserlerin bir kısmı estetik endişelerin birinci plânda olduğu birinci sınıf eserler; bir kısmı da ikinci sınıf yazarlarca kaleme alınmış ikinci, üçüncü sınıf eserlerdir. Sanat endişesinin yoğunlaşması veya edebi eser yazarının konu edindiği olayların içinde bizzat bulunmuş olması hâlinde, gerçeği saptırma, en azından değiştirme ve târihçiyi yanıltma ihtimâli mühim bir husustur. Birinci dereceden edebiyat eserleri böyledir. İkinci hattâ üçüncü dereceden hikâye, roman veya tiyatro eserlerinde, dozu artırılmış entrik unsurun yanbaşında, kaba, sathı, fakat târihçinin işine çok yarayacak malzemeler vardır. Tarihçi birinci ve ikinci sınıf eserler arasında yapacağı bir karşılaştırma ile "târihi gerçek"e âit sağlam malzemeler bulacaktır.

Belirteceğimiz ikinci husus şu olacaktır: Târihçi edebi esere, sâdece yazıldığı, ortaya çıktığı zamana âit şahitliği açısından bakmamalıdır; edebi eserin, gerçekleştiği zaman hakkındaki şahitliği kadar, daha sonraki zamanlara yaptığı tesir ve hattâ bâzan fevkalâde bir sezîşle "haber vericilik" gücü de târihçiyi ilgilendirmelidir. Bu hususlar için iki örnek verelim: Müfide Ferid Tek tarafından yazılmış olan ve tesirlerini Şevket Süreyya'nın Suyu Arayan Adam'ında ortaya koymuş bulunan Aydemir romanı, daha sonraki olayların bir habercisidir. Diğer taraftan, Siyâsi Hikâyeler'i ile İkinci Mahmud devri mütehassısı olarak karşımıza çıkan Yahya Kemâl'in eserlerinden de târihçi çok istifade edecektir. Bu arada, siyâsi ve sosyal târih sahalarında çalışanlara faydalı olacağına inandığımız beş edebi eser söyleyeceğiz: Ziya Paşa, Nâmık Kemâl, Ayetullah, Mizancı Murad ve Abdullah Cevdet'in rüyâları... Bunlardan sonuncusu Mahkeme-i Kübrâ adını taşıyor.

Problematik'imizin bu ilk meselesine ait iki hususu daha tarih araştırmacıların dikkatine sunmak istiyoruz: Vak'alar ile şahsiyetleri yerine oturtmak, siyasi ve içtimai tarihe derinlik kazandırmak üzere Gazavât-nâme, Zafernâme ve Fetihnâmeler ile Şehrengiz'leri; kaside ve mersiyeleri de incelemek gerekir.

Diğer taraftan resmi görüşün hemen hemen hâkim olduğu "muteber belge ve bilgiler" yanında halkın bakış açısına tercüman olan kimselerin manzum veya mensur olarak meydana getirdikleri edebi eserler de târihçiye zenginleştirici malzemeler verecektir. Klasik târihçinin "muteber belge ve bilgi" saydığı kaynakları

yoğuran, şekillendiren "hâkim resmi ideoloji" vakıası yanında, aynı toplumda karşıt ideal ve idoller vak'asını da kabul edeceğiz. Bu iki zıt unsur vak'aları yönlendirmekte veya sonuçlandırmaktadır. Resmi ideoloji ve şahsiyetlerin zıddı olan görüşler ve kahramanları, kendi devirlerinden çok, sonraki devirleri etkilediğinden, târihçinin edebi eserlerin dünyasına girmesi, elzem sayılmasa da, faydalıdır.

Kısacası, bilhassa vesikaların azaldığı ve desteklenmeye ihtiyaç duyulduğu zaman dilimleri ile ilgili edebi eserler, fiction olan unsurları dikkatle ayıklamak kaydıyla, birer vesika sayılmalıdır. Târihçinin bu cins istifadeyle meydana getirdiği eserlere iki örnek

şahsın eserine veya eserlerine, bir edebi topluluğun edebi mahsullerine akseden, ferdi, mahalli, milli ve beşeri unsurları arayıp bulan tenkid ve tahlil çalışmalarından istifade etmeyenler hangi mazereti ileri süreceklerdir? Bir edebiyat araştırmacısı, edebi eseri çeşitli yönlerden değerlendirir: Eser kendi cemiyetinin gerçeklerinden neler almış? Edebi eserde, insana, eşyaya ve sosyal hayata bakış açısını belirleyen unsurlar içinde spekülâtif ve fictif olanların nisbeti nedir? Eser cemiyette ne ölçüde ilgi görmüş ve cemiyette hangi değişmelere yol açmıştır? Bu sorular, biz edebiyat araştırmacılarını ilgilendiriyor; öyle sanıyorum ki, bulduğumuz hükümler de târihçileri ilgilendiriyor.

□ Problematik'imiz edebi gerçeklik nedir? Târihçi edebi eserden istifade etmeli midir? Târihçi edebiyat araştırmalarından niçin istifade etmiyor? şeklinde sıralanabilecek üç probleme dayanıyor.

verelim: Prof.Dr. Bahaeddin Ögel'in Türk milletinin iç dinamiğini ortaya çıkarmak için kaleme aldığı eserlerde, edebi eserlerden istifade edişin ciddi ve mükemmel örnekleri bulunabilecektir.

Ülgenerizm denilebilecek bir ekol kuran, bir zihniyet târihçisi olan Sabri Ülgener'in Bağdadlı Ruhu'nin ve Ziya Paşa'nın yazdıkları Terkib-i bendleri karşılaştırarak öncelikle sosyal ve beşeri, sonra da siyasî tarihin arkasındaki hakikati yakalamaya çalışması dikkat çekicidir.

Problematik'imizin üçüncü meselesi, târih araştırmacılarının edebiyat araştırmacılarından istifade etmeleri lüzumlu mudur? Bu cins istifade düşüncesinin akislerini bulduğumuz eserlerin nisbeti nedir?

Edebiyat araştırmaları, edebiyatın meseleleri, edebi tenkid ve monografiler, edebiyat târihleri olmak üzere üç ana çalışma sahasını ihtiva etmektedir.

Terim ve tür bilgisi bakımından, zihniyet değişmelerini işaretleyen edebiyat nazariyatını -târihçileri çok yormamak için- şimdilik bir kenara bırakalım. Edebi tenkid ve monografiler bir eserin veya bir yazarın eserlerinin yahut bir zümreye âit edebi eserlerin değerlendirilmesidir. Bunlar, yazıldıkları devirlere göre, güldeste, tezkire adlarını alan cinsten olabileceği gibi, bâzı unsurların araştırılması şeklinde de olabilir. Bir

Örnek olmak üzere Prof.Dr. Kaya Bilgegil'in Ziya Paşa konulu araştırması edebiyatçılar kadar târihçileri de ilgilendirir, diyoruz.

Cemiyetler bir sosyal değişme sürecinde yaşıyorlar; kendi kalan, bozulmayan bir öz üzerine yeni ilâvelerde bulunuyorlar. Bu ilâvelerin bir kısmı tercüme yoluyla geliyor: Cemiyetler neyi, niçin tercüme ediyorlar? Neyi, nasıl karşıyorlar? Neleri atlıyor veya tercüme edilenlerin hangileri fazlaca tesir ediyor? Bu nokta mukayeseli edebiyat çalışmalarına ihtiyaç var. Pek az târihçinin okuduğunu sandığım iki çalışmaya işaretle yetineceğim: Prof.Dr. İnci Enginün'ün "Türkçe'de Shakespeare Tercüme ve Tesirleri" diğeri Doç.Dr. Zeynep Kerman'ın "1860-1910 Yılları Arasında Victor Hugo Tercüme ve Tesirleri"... Basılmış kitap her ikisi de ...

Gelelim edebiyat târihine: Cemiyetimizde "edebiyat târihi" anlayışı şahıslara göre bazı küçük farklar taşımakla birlikte, şöyle ifade edilebilir: Edebi eserlerden, ilk olmak veya şaheserlik derecesine yükselmiş olmak gibi özelliklerini dikkate alarak eserlerin, kronolojik bir tarz içinde, cemiyetin öncelikle bedii tefekkür, sonra da kollektif şuuraltı ve şuurunun ortaya çıkarmak üzere incelenmesidir. Türk edebiyatı târihini yazma çalışmalarını başlatan ve ilk örneğini veren Fuad Köp-

rülü, edebiyat hayatımızı, siyasi, içtimâi ve askeri değişmelerle ilgisi açısından değerlendirmiş, âdetâ bir medeniyet târihi yazmıştır. Evvelsi gün burada, târihe âit metodolojik eserler ilgili tebliğde, hacim değilse de yoğunluk bakımından fevkalâde mühim olan Köprülü'nün edebiyat târihinin önsözüne temas edilmemesi olmasa da târihçilerin edebiyat târihçilerine karşı mânâsız ilgisizliğini gösteriyor.

Ord.Prof.Dr. Fuad Köprülü'nün, bir milletin edebiyat târihini siyâsi ve fikri târihinin tabii ve vazgeçilmez parçası sayan çalışmasının tamamı, öyle sanıyorum, târihçiler için çok, hem de pek çok faydalı olmaktadır.

İlk Mutasavvıflar adlı eser, sadece Türk Edebiyatını değil, sosyal, hattâ siyâsi târihi aydınlatmak bakımından da mühim bir araştırmadır. Gerçek tarihçilerin Köprülü'nün, edebiyat tedkiki gibi görüldüğü halde, târih araştırmacısının müracaat etmesi elzem diğer çalışmalarını da geçiyorum.

Edebiyatçı tarihten faydalıyor, tarihçi de edebiyat dünyasından faydalanmak suretiyle, incelemelerine derinlik ve zenginlik kazandırmalıdır.

Şehir çevresinde teşekkül etmeyen, daha çok kasaba ve köylerdeki sosyal hayat hakkında, elimizde Evliyâ çelebi dışında pek az şey olduğunu sanıyorum. Tahrir defterleri ile sicillerin de yeterli olmadığı hususların bulunacağını zannedirim kabul ederseniz; halkın az çok estetik bir seviye içinden kendine, diğer insanlara, tabiata ve devlete bakışını anlatan halk edebiyatı mahsulleri târihçinin işine yaramayacak mıdır? Prof. Dr. Şükrü Elçin'in Halk Edebiyatına Giriş kitabı da, hem metodoloji, hem de târihi bilgi bakımından istifade edilecek bir çalışmadır.

Asıl çalışma sahamız olan yüzelli yıllık son devredeki fert, cemiyet, rejim v.s. plânında görülen model arayışları sadece târihçiyi değil, edebiyat araştırmacısını da ilgilendiriyor. "Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatı"da denilen yenileşme devri edebiyatımızın edebi eserlerini ele alan Tanpınar'ın 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi adlı çalışması da târihçi için müracaat kitaplarından olma-

lıdır. Bu eserin üslubu, mantığı da târih araştırmaları için faydalı olacaktır. Ayrıca, Tanpınar'ın "yeni Osmanlılar" ile "Nevi'lerin Tekâmülü" bahisleri hem siyasi, hem de sosyal târihçinin okumadan geçmemesi gereken kısımlar olduğuna inanıyorum.

Tarihçilerin edebiyat araştırmalarından, edebiyat târihinden istifade edecekleri bir husus da nesiller meselesidir. Aynı zaman diliminde farklı nesiller, daha doğrusu farklı zümreler yaşar. Bunlardan edebi zümre ve nesiller bir fikri zemin, bir dünya görüşü farklılığı içinde görünüyorlar. Bâriz tesirleri bulunan, aynı çağda yaşamış edebi zümrelerin ideal ve bedii tefekkür ve form bakımından farklılıklar taşıdıkları, farklı teklif ve tesirlerde buldukları görülüyor. Bu edebi zümrelerin mensupları, çoğu bürokrat olan aydın kimselerdir. Devlete ve millete yeni tekliflerde bulunan, aynı anda yaşamakla beraber, farklı olan zümrelerin varlığını tarih araştırmacısından çok edebiyat târihçisi farkeder, tesbit eder, değerlendirir. Nesil ve zümrelerarası çatışmalara rağmen süreklilik gösteren, bir arşetipe bağlanan asli unsurlar vardır.

İşte, aynı zaman dilimindeki farklılıkları teşhis ve temsil edici olanlardan yola çıkarak tahlil, nesillerin ruhunu, târihin ruhunu ve edebi telâkkiler dünyasının ruhunu ortaya koyacaktır. Târihçi bu husus ile ilgilenmeyecek midir? Prof.Dr. Mehmet Kaplan, önce Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Türk Şiiri Tahlilleri, Cumhuriyet Devri Türk Şiiri adlı eserleri ile Hikâye Tahlilleri adlı kitaplarından temsil edici olanların şahsında nesillerin ve bedii tefekkürün târihini yazmıştır.

Öyle sanıyorum ki, "estetik hükümlerin kayıplığı" gibi bir anlayışla edebiyat eserinden ve edebiyat târihinden istifade etmeyen târihçiler bulunmaktadır; Hatta, edebiyat araştırmalarından habersiz bir çok tarihçi vardır. Malzemesi "tarihleşmiş zamana ait" iki araştırma sahasının insanlarının birbirinden faydalanmaması garip değil midir? Edebiyat araştırmacıları, tarih araştırmacılarından büyük ölçüde istifade etmenin örneklerini verdikleri halde, tarihçiler bu istifadesizliğin eksiklerini taşıyorlar.

Gerek sosyal siyaset ve siyaset biliminin, gerek edebiyat, târih, teoloji ve felsefe araştırmalarının, insanın ve cemiyetin zihniyet ve müesseselerine âit tekâmülünü ortaya çıkarmak, cemiyetlerin hususiliklerini bârizleştirmek dışında, ne gayesi vardır?

Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

* Bu tebliğ dipnot ve açıklamalarıyla birlikte Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından yayımlanmıştır.